

„Střežte mi církev“

Neúspěšná válečná volba nového patriarchy Církve československé (husitské)

MARTIN JINDRA

Když na konci ledna 1942 referoval církevní týdeník *Český zápas* o uspokojivém zdravotním stavu druhého patriarchy Církve československé (husitské)¹ Gustava Adolfa Procházky,² který na podzim 1941 vážně onemocněl, nikdo z čtenářů netušil, že jde pouze o přechodný stav a že již o dva týdny později přinese stejné periodikum na své titulní straně smuteční oznámení o jeho úmrtí.³ Církev byla nucena ve válečných podmínkách připravit volbu nového patriarchy. Její realizace nemohla být vzhledem k odmítavému stanovisku ministerstva školství a národní osvěty (MŠNO) dokončena. V důsledku toho došlo k přeskupení pozic v ústřední radě, které se v květnu 1945 projevil revolučním a neústavním převzetím moci v ČČS(H) národními správci.

Církevní politika nacistického režimu byla od uchopení moci v Německu v roce 1933 součástí jeho strategie na ovládnutí všech složek společnosti. Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava mohl okupační režim na obsazeném území využít nabyté zkušenosti z říše. Církevní politiku usměrňoval zejména úřad říšského protektora. Po protektorátní linii se situace církví a náboženských společností fakticky nezměnila. Vztahy mezi státem a církvemi nadále spadaly do kompetence ministerstva školství a národní osvěty. Církev patřily mezi potenciální „světonázorové protivníky“ nacistického

hnutí a jeho zamýšlené vize „nových pořádků“ v Evropě. Proto se na ně zaměřovaly složky nacistického represivního aparátu,⁴ poznamenány byly též změnami a tlaky v hospodářské, administrativní a personální oblasti. Míra perzekuce a restriktivních opatření byla ve vztahu k jednotlivým církvím odlišná, jejich intenzita se rovněž v průběhu šesti okupačních let změnila.⁵

Církev československá (husitská), která má své počátky v českém reformním katolicismu a katolickém modernismu, byla po římskokatolické církvi druhou nejpočetnější církví

v protektorátu. Na konci roku 1938 se k ní hlásilo přes 730 000 věřících. Svým národním charakterem – jeden ze základních požadavků reformistů ještě před založením ČČS(H) v lednu 1920 se týkal vysluhování liturgie v národním jazyce – na sebe hned v prvních měsících okupace poutala pozornost okupačních orgánů, které z popudu říšského ministerstva pro církevní záležitosti zvažovaly, zda proti ní a Českobratrské církvi evangelické (ČCE) realizovat zvláštní opatření. Vliv dvou nejpočetnějších nekatolických církví na politické dění v protektorátu byl nakonec vy-

1 Dále jen ČČS(H). Autor pro zjednodušení užívá tento název, přestože od konce dubna 1940 až do května 1945 byla církev nucena bez potřebného schválení sněmem užívat označení Církev českomoravská (CČM). O změně názvu rozhodlo ministerstvo školství a národní osvěty výnosem z 22. dubna 1940. K jeho oficiálnímu zrušení ministerstvo na žádost Ústřední národní správy ČČS z 2. srpna 1945 přistoupilo 19. září 1945. Charakteristika „husitská“ byla k názvu církve přičleněna z rozhodnutí VI. řádného sněmu v roce 1971, proto je autorem uváděna v závorce. Zkratky ČČS a CČM jsou u dobových názvů institucí a dokumentů ponechány v původním tvaru bez charakteristiky „husitská“.

2 Zdravotní stav bratra biskupa-patriarchy ThDr. G. A. Procházky. *Český zápas*, 1942, č. 5, s. 35.

3 LOMOZ, Jan: Smrt spravedlivého. *Český zápas*, 1942, č. 7, s. 49.

4 KAŇÁK, Petr – KRČMÁŘ, Dalibor – VAJSKEBR, Jan: *S jasným cílem a plnou silou. Nasazení německých policejních složek při rozbití Československa 1938–1939*. Památník Terežín, Terežín 2014, s. 15.

5 Pokud jde o počet dlouhodobě vězněných duchovních z politických důvodů, patřila ČČS(H) s 13 % k nejvíce pronáležovaným církvím v protektorátu.

ThDr. Gustav Adolf Procházka (1872–1942)

Narodil se 11. března 1872 v Kosmonosích, okres Mladá Boleslav. Studoval na klasickém gymnáziu v Mladé Boleslavi, kde v roce 1891 maturoval, a bohosloví v Litoměřicích. Na kněze byl vysvěcen v roce 1895 litoměřickým biskupem ThDr. Emanuele Schöblem. V letech 1895–1912 působil jako kaplan ve Vysokém nad Jizerou, v Lounech a v Jeníšovcích u Turnova, kde byl roku 1912 ustanoven farářem. Mýšlenkově byl ovlivněn českou reformací a katolickým modernismem, účastnil se aktivně reformistických snah římskokatolického duchovenstva.

Před založením Církve československé (husitské), k němuž dal na valném sjezdu Klubu reformních kněží 8. ledna 1920 bezprostřední podnět, psal o reformních snahách katolického kněžstva do *Národních listů*. Do nové církve vstoupil ihned po jejím založení a s ním téměř celá farnost. Od 8. ledna 1920 byl farářem ČČS(H) v Jeníšovcích a členem šestičlenného výkonného církevního výboru, který vydal 10. ledna 1920 provolání „Národu československému“, jež bylo veřejně čteno při bohoslužbách 11. ledna 1920 v kostele sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí v Praze. V květnu 1923 byl zvolen biskupem východočeské diecéze se sídlem v Turnově a poté v Hradci Králové.

Po smrti prvního patriarchy ThDr. Karla Farského v roce 1927 byl zvolen patriarchou církve a biskupem západočeské (pražské) diecéze. V úřad biskupa-patriarchy byl uveden 18. března 1928 v chrámu sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí v Praze. V dalších téměř čtrnácti letech se snažil církev konsolidovat po stránce ideové, organizační i ekonomické. V době jeho patriarchátu se ČČS(H) začala významněji etablovat na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Osobní angažovanost druhého patriarchy přispěla k výraznému rozšíření mezinárodních ekumenických styků ČČS(H). Od roku 1931 byl viceprezidentem Světové aliance pro mezinárodní přátelství prostřednictvím církvi, členem Ekumenické rady pro praktické křesťanství a členem komise pro vysokoškolské studium při Světovém svazu pro svobodné křesťanství. V roce 1934 jeho úsilí ocenila Meadville Lombard Theological School v Chicagu udělením čestného doktorátu teologie.

Výrazně se zasloužil o specifikaci bohoslovecké výuky budoucích duchovních ČČS(H), kteří byli do té doby vzděláváni na HČEFB. V letech 1932–1934 byl na základě jeho iniciativy zřízen první samostatný teologický ústav Vysoká škola bohovědná ČČS v Praze, na níž působil jako profesor pastorální teologie. Projekt nezískal oficiální státní uznání, po návratu studentů na HČEFB však byla v jejím rámci od roku 1935 zřízena samostatná sekce pedagogů ČČS(H). Druhý patriarcha pak v jejím rámci v letech 1935–1939 přednášel jako suplent praktickou teologii.

Foto: ÚAM ČČSH

hodnocen jako nepodstatný a upřednostněno bylo zachování klidu mezi obyvatelstvem.⁶ Na ČČS(H) přesto začal být vyvíjen tlak, aby změnila svůj název, postupným oklešťováním Československé republiky ztratila v tzv. Sudetské župě, na polském území, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi úhrnem 37 náboženských obcí, musela se vyrovnávat s restriktivními opatřeními v oblasti

hospodaření a správy majetku.⁷ Její církevní autonomie byla protektorátní správou významně zasažena též po úmrtí východočeského biskupa Stanislava Korduleho,⁸ kdy nebyl v biskupské funkci potvrzen jeho řádně a demokraticky zvolený nástupce JUC. Jan A. Tabach.⁹ Obdobná, i když ne zcela totožná situace nastala po úmrtí patriarchy Gustava A. Procházky.¹⁰

Úmrtí patriarchy a průběh pohřbu

Poznamenané zdraví patriarchy Gustava A. Procházky začalo, jak bylo již zmíněno, na konci roku 1941 vypovídat službu. Stav se sice na počátku roku 1942 nakrátko zlepšil, takže se patriarcha nechal informovat o práci ústřední rady i diecézních rad, ale porad a schůzí se přesto zúčastňovat nemohl.¹¹ Během této krátké perio-

6 NA, f. Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 541, sign. I-10 K, stanovisko vrchního zemského rady v Německém Brodě z 6. 10. 1939.

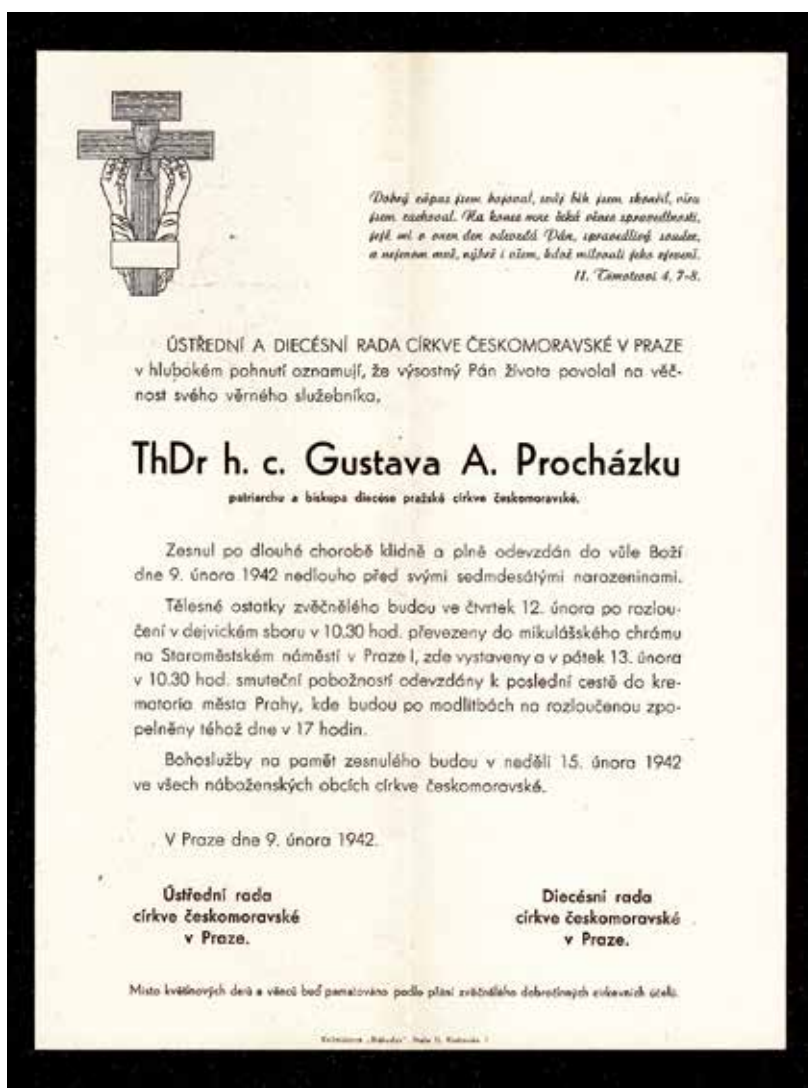
7 Podle souhrnné zprávy k 10. říjnu 1949 činila celková výše válečných škod v jednotlivých diecézích: pražská - 12 479 725,90 Kčs v 59 náboženských obcích, východočeská - 5 209 695,33 Kčs v 47 náboženských obcích, olomoucká - 2 194 005,65 Kčs v 24 náboženských obcích, slezská - 5 259 487 Kčs v 18 náboženských obcích. *Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské* (dále jen ÚAM ČČSH), f. Odboj ČČS(H) v době nacistické okupace, k. 6, přehled válečných škod na církevních budovách v letech 1938–1945 sestavený podle diecézí z 10. října 1949.

8 Stanislav Kordule zemřel po delší nemoci ve věku 55 let 2. prosince 1940.

9 Po úmrtí Stanislava Korduleho se v ČČS(H) rozběhlo vyhledávací řízení na jeho nástupce. V něm se 40 ze 75 náboženských obcí vyslovalo pro zvolení faráře Jana A. Tabacha. MŠNO ovšem odmítlo volbu potvrdit, takže až do května 1945 byl správou diecéze pověřen František Fišera. Ministerstvo potvrdilo zvolení Jana A. Tabacha východočeským biskupem svým výnosem až 8. června 1945.

10 Podrobněji o ČČS(H) v historicky doposud neprobádaném období let 1938–1945 pojednává autorova monografie *Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*, která se připravuje k vydání.

11 *Archiv Náboženské obce ČČSH Praha-Nusle*, kronika náboženské obce ČČSH Praha-Nusle, 1942, s. 1191.

„Tam nahoře“ – tak zněla poslední slova patriarchy G. A. Procházky

Foto: ÚAM ČČSH

dy stále doufal v obrat. Vždyť ještě v pátek 6. února 1942 při obvyklé soukromé úřední poradě projevil naději, že bude moci počátkem června

přijmout slib věrnosti v náboženské obci v Praze na Smíchově.¹² Když pochopil, že vůle Nejvyššího je jiná, pozval si k sobě všechny své nejbližší

spolupracovníky a úředníky ústřední i pražské diecézní rady a rozloučil se s nimi slovy: *Střežte mi církev...*¹³

Mezi posledními se u patriarchy na lůžka vystřídali ředitel kanceláře František Pokorný, farář František Hoffer a člen ústřední rady František Plechatý. Poslední dva jmenované patriarchy zavázal slibem: *Lidé odcházejí, církev zůstává; chraňte církev!*¹⁴ Krátce před smrtí navštívil patriarchy na jeho přání rovněž synodní senior Českobratrské církve evangelické (ČCE) ThDr. Josef Křenek. Na lůžko upoutaný patriarchy byl již velmi slabý. Přesto ještě dokázal vznést k představiteli bratrské církve prosbu, aby přispíval k udržování vzájemného soužití mezi oběma reformními církvemi. Nejvyšší představitelé druhé a třetí nejpočetnější církve v protektorátu se poté ztíšili ke krátké společné modlitbě.¹⁵ Jako vůbec poslední z církevních spolupracovníků se s odcházejícím patriarchy krátce před půl druhou odpoledne setkal ThDr. František Kovář. Patriarchy nemohl již zřetelně mluvit, takže jeho slova tlumočila dcera Aurelie. Ta poslední zněla: *Tam nahoře!*¹⁶ Nežli stačil F. Kovář dojít do své kanceláře, zastihla ho zpráva o Procházkově úmrtí. Zesnul krátce před svými sedmdesátými narozeninami 9. února 1942 v 13.37 hodin ve svém bytě v Praze-Dejvicích.¹⁷

Ředitelská kancelář se okamžitě pustila do organizace pohřbu.¹⁸ Dispozice k jeho průběhu musela zaslat ke schválení Policejnímu ředitelství v Praze. Ve stručné zprávě je zmíněno, že ve smyslu vůle zesnulého budou veškeré obřady prosté, na všech místech, kde se bude konat rozloučení, pronese vždy jeden duchovní desetiminutovou řeč. Rovněž

12 LOMOZ, Jan: *Smrt spravedlivého*, s. 49.

13 Tamtéž.

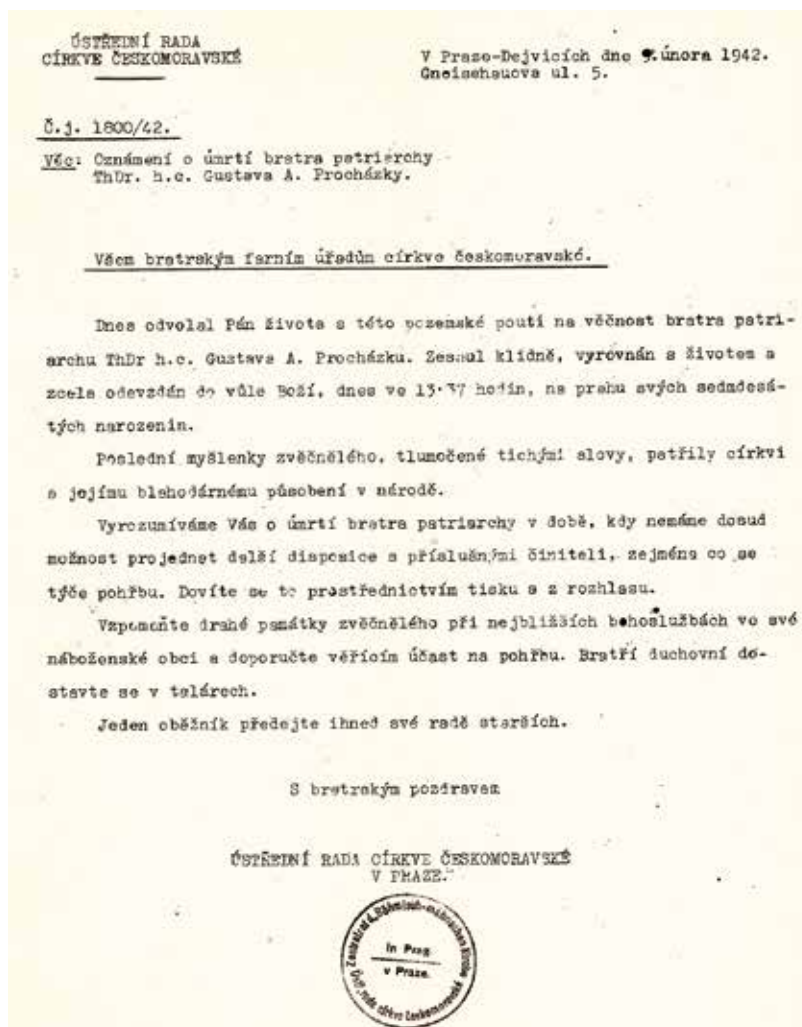
14 PLECHATÝ, František: *Ctitel církve. Český zápas*, 1942, č. 8, s. 61.

15 KŘENEK, Josef: *Ze smrti do života*. Tamtéž, s. 60.

16 KOVÁŘ, František: *Jeho živý temperament*. Tamtéž, s. 59.

17 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, oznámení o úmrtí patriarchy G. A. Procházky z 9. 2. 1942.

18 Organizace ležela zejména na pověřeném redaktorovi Antonínu Vinklárkovi.

I pohřeb patriarchy podléhal schválení vyšších míst. Církve patřily mezi „světonázorové protivníky“ nacistického režimu. Foto: ÚAM ČČSH

podle přání zesnulého měly být zpívány písně *Bliž k Tobě, Bože můj, Veliký Bože náš* a modlitba *Otčenáš*.¹⁹

Od 10. února 1942 vlála na budově bohoslovecké koleje v Praze-Dejvicích, kde sídlilo také církevní ústředí, smuteční vlajka.²⁰ Církevním ústředím bylo oznámení o patriarchově úmrtí rozesláno do všech

náboženských obcí; úřadům včetně ministerstva školství a národní osvěty, v jehož čele začal úřadovat Emanuel Moravec, bratrským církevním a korporacím.

Ve čtvrtek 12. února v 10.30 hodin přišli do dejvického Husova sboru zesnulého patriarchu na poslední cestu doprovodit bohoslovci, duchovní,

zaměstnanci úřadu ústřední rady i četné zástupy věřících. Po Beethovenově *Modlitbě*, zazpívané bohoslovci na kůru, a čtení *Písma* se jménem dejvické náboženské obce deseti-minutovou promluvou se zesnulým rozloučil farář PhDr. Bohumil Pešek. Za zpěvu *Otčenáše* odnesli bohoslovci, doprovázeni patriarchovými dcerami farářem Jaroslavem Bosákem a Aurelií Procházkovou se snoubencem, bohoslovcem Miroslavem Durchánkem, rakev ze sboru do přistaveného automobilu. V průvodu je následovali zástupci ústřední rady JUDr. Josef Dvořák a František Plechatý, úředníci ústřední a pražské diecézní rady a četný zástup věřících.

Rakev se zesulým byla převezena do mikulášského chrámu na Staroměstském náměstí, pražští duchovní ji odnesli na připravený katafalk před oltářem, kde byla vystavena až do pátku 13. února 1942, 10.30 hodin, kdy byl zahájen pohřební obřad. Ve čtvrtek a v pátek prošlo kolem rakve velké množství věřících, kteří se přišli se zesulým druhým patriarchou naposledy rozloučit.

V den pohřbu byly ke katafalku položeny věnce ústřední a diecézní rady a pozůstalých členů rodiny. V jeho čele stáli praporečníci s prapory náboženských obcí. Obřad byl zahájen varhanní předehrou. Po Smetanově *Modlitbě*, kterou zpívaly spojené pražské pěvecké sbory, vykonal obřad místní farář František Hoffer, z kazatelny promluvil stařešina biskupského sboru Ferdinand Stibor. Poté za zvuků písně *Čechy krásné, Čechy mé* vynesli duchovní v talárech za doprovodu nejbližší rodiny a všech zúčastněných rakev z přeplněného chrámu do pohřebního vozu.²¹

V 17 hodin byl v opět plně obsazeném strašnickém krematoriu zahájen pohřeb žehem. Koncertní pěvec Lev

19 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, zpráva pro Policejní ředitelství v Praze z 10. 2. 1942.

20 Vyvěšení smutečních vlajek na všech pražských sborech nebylo povoleno.

21 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, pořad pohřbu patriarchy dr. G. A. Procházky.

Smuteční obřad se uskutečnil v Husově sboru v Praze-Dejvicích a ve strašnickém krematoriu Foto: ÚAM ČČSH

Uhlíř přednesl Dvořákovu biblickou píseň *Hospodin jest můj pastýř*. Po proslovu biskupa ThDr. Josefa R. Stejskala a po modlitbách na rozloučenou, za tónů písně *Blíž Tobě, Bože můj*, rakev zmizela za oponou vezdejšího života. Průběh smutečního obřadu byl zachycen na filmový pás.²²

Posledního rozloučení se zúčastnili zástupci úřadů, církví a četných korporací. Kancelář státního prezidenta zastupoval JUDr. Antonín Schenk, Národní souručenství vedoucí výboru Jan rytíř Fousek²³, zastoupeno bylo též MŠNO nebo Česká zemská školní rada. Za ČCE kondoloval synodní senior Josef Křenek, synodní kurátor PhDr. Antonín Boháč a tajemník ThDr. Bohumil Valeš. Patriarchové památce se přišli poklonit i představitelé dalších církví včetně Sawatijovy a Gorazdovy větve českého pravoslaví. V kondolenčním archu nalezneme jména zanedlouho popravených zástupců pražské církevní obce České pravoslavné církve Jana Sonnevenda (předseda sboru starších), Václava Ornesta (kostelník) a otce Václava Čikla (kněz). Za uzavřenou Husovu československou evangelickou fakultu bohosloveckou (HČEFB) kondoloval bývalý děkan prof. František Bednář a prof. František Žilka. Z celé plejády duchovních ČČS(H) se pohřbu zúčastnil kupříkladu uherskobrodský farář Rudolf Babula, zavražděný pak 10. dubna 1945 v plynové komoře koncentračního tábora Mauthausen.²⁴

²² Tamtéž, žádost o zfilmování pohřebního obřadu z 12. 2. 1942.

²³ Jan rytíř Fousek (1892–1980) byl rovněž předním činitelem Českého svazu pro spolupráci s Němci. Při obnoveném procesu retribuční po roce 1948 byl odsouzen na 12 let vězení.

²⁴ ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, kondolenční arch z pohřbu patriarchy G. A. Procházky.

Oficiální list ČČS(H) *Český zápas* uctil památku patriarchy Procházky články uveřejněnými v číslech 7, 8, 9 a 11, přičemž číslo 8 bylo celé věnováno jen vzpomínkám na zesnulého. Vedle církevních spolupracovníků do pamětního čísla, doplněného obrazovou galerií, přispěli i synodní senior ČCE Josef Křenek a bývalý děkan HČEFB prof. František Bednář. Dne 15. února 1942 byly ve všech náboženských obcích ČČS(H) slouženy bohoslužby na paměť zesnulého. Znovu se tak stalo o měsíc později v neděli 15. března 1942, neboť 11. března by se patriarcha dožil 70 let, a zároveň si církev připomínala 15. výročí jeho zvolení patriarchou a 14 let od jeho uvedení do této funkce.²⁵ V dubnu 1942 rozeslala ústřední rada všem farním úřadům oznámení o vydání pamětní pohlednice se zesnulým patriarchou, již bylo možné zakoupit za 50 haléřů.

Zpráva o patriarchově úmrtí se brzy rozšířila až za hranice protektorátu. V Londýně kondolenční dopisy směřovaly hlavně na adresu doc. Františka M. Hníka,²⁶ který jako vedoucí duchovního odboru exilového ministerstva zahraničních věcí patřil mezi nejvýznamnější a nejvlivnější re-

prezentanty ČČS(H) v zahraničním odboji. Smutek nad úmrtím Gustava A. Procházky mezi jinými projevil bývalý děkan Oxfordské univerzity a čestný sekretář Světové aliance pro udržování přátelství mezi národy prostřednictvím církví dr. W. H. Drummond,²⁷ který se s patriarchou spřátelil během svého říjnového pobytu v Československu v roce 1931, kam přicestoval na pozvání vedení ČČS(H).²⁸ V Hníkem redigovaném časopisu *The Spirit of Czechoslovakia* se pak po Procházkově úmrtí objevily hned dva texty připomínající jeho osobnost. Ministr vnitra československé exilové vlády Juraj Slávik vylíčil ve svém článku patriarchu jako československého vlastence,²⁹ pastor Alfred Hall, D. D., ze Sheffieldu připomněl jeho význam v mezinárodních křesťanských strukturách.³⁰

Před rodinou a vedením církve stál úkol, jak naložit s ostatky zesnulého druhého patriarchy. Jako první se nabízela možnost uložit je v Husově sboru v Praze-Dejvicích, tedy na stejném místě, kde byla uložena urna s popelem prvního patriarchy ThDr. Karla Farského (1880–1927). Návrh v únoru 1942 vznesli do ústřední rady zástupci dejvické náboženské obce.³¹

Když ústřední rada na svém plenárním zasedání 14. března 1942 návrh přijala a ještě předtím jej podpořila ústy dcery Aurelie Procházkové i rodina,³² mohlo začít vedení církve připravovat slavnostní uložení. Urna s ostatky zesnulého byla obrádně uložena v neděli 8. listopadu v 9.30 hodin v Husově sboru v Praze-Dejvicích. Bohoslužby a uložení urny vykonal biskup Ferdinand Štibor.³³ Musel přitom slíbit, že jeho řeč se bude vztahovat k nedělnímu textu evangelia, neboť jinak by musel svůj doslovný projev poslat ke schválení okresnímu policejnímu komisařství. Obřadu se opět zúčastnila řada pozvaných hostů včetně zástupců ČCE.³⁴

Ještě na svém únorovém zasedání projevila ústřední rada směrem k patriarchově rodině přirozenou vděčnost za jeho službu církvi, když na sebe vzala veškeré pohřební náklady. Zároveň se usnesla poskytnout dceři Aurelii Procházkové částku 5000 K pro částečnou úhradu nákladů spojených s patriarchovou léčbou a odsouhlasila vyplácet jí rentu 1000 K měsíčně do dovršení 24 let věku nebo do okamžiku uzavření sňatku.³⁵ Aurelie naopak pro potřeby církve uvolnila tři místnosti v patriarchově

25 Tamtéž, žádost ústřední rady o konání vzpomínkových bohoslužeb z 5. 3. 1942.

26 František Maria Hník (1905–1962), teolog, sociolog a biskup ČČS(H). Po celá 30. léta patřil v církvi k čelným ekumenickým pracovníkům. V roce 1938 odjel na pozvání k přednáškám z křesťanské sociologie na Manchester College v Oxfordu. Bezprostředně po svém přijezdu do Velké Británie začal s pomocí představitelů anglikánské a evangelických církví konat četné přednášky o Československu. Od prosince 1939 až do roku 1945 redigoval časopis *The Spirit of Czechoslovakia*. Po ustavení čs. exilové vlády v Londýně byl povolán na ministerstvo zahraničních věcí a pověřen řízením oddělení pro kulturní styky. V této funkci setrval až do března 1945. Z podnětu Františka M. Hníka byla 6. července 1940 na památné půdě Westminsterského opatství založena Anglo-Czechoslovak Christian Fellowship. Za vědeckou práci v oboru křesťanské sociologie a za zásluhy o prohlubování duchovní spolupráce mezi církvemi v bývalém Československu a ve Velké Británii mu Univerzita ve skotském Aberdeenu 9. července 1942 udělila čestný doktorát teologie. Do vlasti se vrátil v dubnu 1945 ve funkci tajemníka náměstka předsedy vlády Josefa Davida.

27 Archiv MZV, f. Londýnský archiv 1939–1945, k. 539, dopis F. M. Hníka adresovaný W. H. Drummondovi z 18. 2. 1942.

28 HNÍK, František M.: Dr. Drummond v Praze. *Český zápas*, 1931, č. 40, s. 318.

29 SLÁVIK, Juraj: Patriarch G. A. Procházka a true Czechoslovak patriot. *The Spirit of Czechoslovakia*, 1942, č. 5–6, s. 48.

30 HALL, Alfred: The international reputation of patriarch Procházka. Tamtéž, s. 49.

31 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, návrh na uložení urny G. A. Procházky z 16. 2. 1942.

32 Tamtéž, prohlášení A. Procházkové ze 7. 3. 1942.

33 Uložení urny s popelem druhého patriarchy církve českomoravské ThDr. Gustava Adolfa Procházky. *Český zápas*, 1942, č. 38, s. 300.

34 Za zaneprázdněného synodního seniora, který v osobním dopise velice litoval, že se nemůže dostavit, se obřadu zúčastnili pražský senior Kristián Pavel Lanštlák a doc. Josef Bohumil Souček.

35 ÚAM ČČSH, f. Zápisy z ÚR CČM, zápis z plenární schůze konané 13. 2. 1942.

Biskup – správce církve Ferdinand Stibor
Foto: ÚAM ČČSH

bytě, nacházejícím se v budově bohoslovecké koleje. Vedení církve rovněž rozhodlo o uložení patriarchova archivu, který měl být ponechán na 20 let zapečetěn v Ústředním archivu a muzeu a pak využíván ke studiu církevní historie, což se skutečně stalo.³⁶

Válečná volba

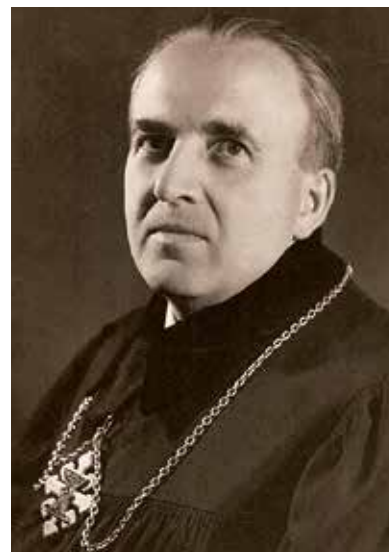
Úmrtím patriarchy Procházky byla církev postavena před nutnost zvolit si jeho nástupce. Na jeho jméno se ústřední rada na svém únorovém zasedání 13. února 1942 jednomyslně shodla. Z jejího pověření ujal se prozatím ve smyslu článku 69 platné církevní ústavy práv, funkcí a povinností patriarchy Ferdinand Stibor, biskup v Moravské Ostravě – Radvanicích. Platnost tohoto opatření měla trvat do doby zvolení a uvedení v úřad nového patriarchy podle

článku 68 platné církevní ústavy.³⁷ O přijatém opatření bylo následně informováno ministerstvo školství a národní osvěty.

S úmrtím patriarchy přišla o svého biskupa rovněž pražská diecéze. Před diecézní radou tedy stál úkol zajistit její správu. Situace však byla komplikovaná, neboť právní referent ústřední rady Josef Dvořák hájil stanovisko jednotného vedení celé církve i pražské diecéze. Vycházel z výkladu, že k výkonu práv, funkcí a povinností patriarchy náleží nesporně též správa pražské diecéze, a že tudíž pověření člena – duchovního ústřední rady výkonem těchto práv, funkcí a povinností patriarchy zahrnuje v sobě i pověření ke správě pražské diecéze.³⁸ Po diskusi, která se rozpoutala na zasedání ústřední rady mezi J. Dvořákem, F. Kovářem a F. Plechatým, upustil Josef Dvořák vzhledem k mimořádným poměrům a s ohledem na udržení nutného a nezbytného klidu v církvi od svého právního názoru. Ústřední rada tak rozhodla, že může převést výkon práv, funkcí a povinností patriarchy též na tzv. správce diecéze. Přitom se opírala zejména o ustanovení článku 65, odstavec 2 církevní ústavy, kde je výslovně uvedeno: *správce diecéze má všechna práva biskupa*.³⁹

Dne 21. února 1942 tedy mohla diecézní rada přistoupit k volbě svého správce. Členové vedení pražské diecéze byli informováni o souhlasném stanovisku ústředí, aby mohla být volba provedena tímto způsobem. Za nepřítomnosti generálního vikáře Jana Lomoze bylo přistoupeno k podrobné rozpravě, kterou zahájil předseda Karel Kostlivý prohlášením, že jediným kandidátem na uprázdněný stolec patriarchy nemůže být nikdo jiný než člen pražské diecézní rady František Kovář. Tentýž by tedy měl

být zvolen také správcem diecéze. Ale vzhledem k očekávanému zápornému stanovisku většinové části ústřední rady se jako rozumnější jevila možnost ponechat zatím během volebního období Františka Kováře stranou a s jeho plným vědomím a souhlasem zvolit správcem pražské diecéze jejího dosavadního tajemníka Jana Lomoze. Slova předsedy diecézní rady Karla Kostlivého plně podpořil dr. Kovář svým projevem. Po provedené rozpravě se přikročilo k volbě. V ní se všech 12 zástupců diecézní rady vyslovilo pro zvolení Jana Lomoze, který byl následně přiveden na shromáždění. Po oznámení výsledku volby byl dotázán, zda funkci správce pražské diecéze přijímá. Jeho dopověď zněla: *S pomocí Boží pokorně přijímám. Děkuji Vám, bratři, za důvěru a prosím Vás, abyste mně stáli věrně po dobu, po kterou mi Prozřetelnost určí spravovat pražskou diecézi*.⁴⁰ Poté složil do rukou předsedajícího Karla

Jan Lomoze jako správce pražské diecéze
Foto: archiv autora

36 Tamtéž, zápis z plenární schůze konané 18. 4. 1942.

37 Správce církve českomoravské. *Úřední věstník ČČM*, 1942, č. 1, s. 2.

38 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, návrh pro usnesení ústřední rady (nedatováno).

39 Tamtéž.

40 ÚAM ČČSH, f. Záписы schůzí Diecézní rady ČČS v Praze, zápis z plenární schůze konané 21. 2. 1942.

Kostlivého slib: *Slibuji na svou čest a svědomí, že chci věrně plnit všechny povinnosti, jež mi ukládá ústava ČČM, církevní řád i moje stavovská čest, chci ve svém veřejném jednání i v soukromém životě si vždy tak počínat, aby to bylo k prospěchu církve a pražské diecéze, a chci se vyvarovat všeho, co by církvi bylo ke škodě a k necti.* Na to odpovídal předseda: *K tomu ti dopomáhej Bůh.*⁴¹ Výsledek volby byl následně otištěn v *Úředním věstníku ČČM*.⁴² Na březnovém zasedání ústřední rady složil Jan Lomoz slib do rukou biskupa – správce církve Ferdinanda Stibora. Změna týkající se personálního doplnění ústřední rady byla následně oznámena ministerstvu školství a národní osvěty,⁴³ které ji vzalo na vědomí.

Volba nového patriarchy byla zahájena 14. března 1942.⁴⁴ Podle církevní ústavy měla každá z diecézí navrhnout do 60 dnů, tedy do 10. dubna 1942, dva kandidáty na úřad patriarchy. Diecézní rady tak učinily po jednání svých synod duchovenstva. Výjimka nastala v případě pražské diecéze, kdy ústřední rada poměrem hlasů 5:2 odsouhlasila,⁴⁵ že sama nesmí navrhnout své kandidáty, ale volbu provede až z kandidátů navržených ostatními diecézemi. Znovu se tak objevil nedávno otevřený problém, kdy se zvolený patriarcha současně ujímal funkce pražského biskupa.⁴⁶ V ústřední radě ovšem nepanovala shoda ani nad zvoleným postupem volby, který byl prohlášen těsnou většinou jednoho hlasu. Pro navržený postup hlasovali: Josef Dvořák, Josef Stržil, Jan Lomoz, František Plechatý a Ferdinand Stibor, proti byli František Fišera, Josef R. Stejskal, Štěpán Pavlický a PhDr.

Jan Lomoz (vpravo) po boku patriarchy G. A. Procházky při slibu věrnosti 18. května 1941
Foto: archiv autora

František Schneider. Na stejném jednání ústřední rada na návrh Františka Schneidera zakázala Jednotě duchovenstva agitovat ve prospěch některého z kandidátů.⁴⁷

U posledně zmíněného usnesení je třeba se zastavit podrobněji. Ústřední rada své rozhodnutí podepřela vyjádřením, že volby v církvi musí být ušetřeny způsobů, které snad bývají běžné při volbách světských, ale v církvi nemají místa. Proto je nepřijatelná jakákoli otevřená i skrytá agitace ze strany duchovních, kteří tak dávají příklad obecnství věřících. Ústřední rada zde narážela na zprávu výboru Jednoty duchovenstva, kterou svým členům přednesla na shromáždění konaném 13. února 1942 v Husově sboru v Praze XII. Jednota duchovenstva totiž využila přítomnosti značného počtu duchovních a uspořádala v den pohřbu ve 13 hodin shromáždění duchovenstva,

na němž byla uctěna památka zemřelého patriarchy smutečním projevem jejího předsedy Arnošta Šimšíka. Po projevu následovala porada o kandidátech na osiřelý úřad patriarchy. Zpráva, kterou výbor Jednoty na plénu přednesl, se vyjadřovala hned k několika aktuálním otázkám správy církve. Výbor podpořil svým stanoviskem rozdělení funkce správce církve a správce pražské diecéze. Připravil text jednacího řádu pro synody, jež odeslal na ústředí. V neposlední řadě se zabýval jmény a způsobem volby nového patriarchy. Podle ústavy měla každá z diecézí navrhnout dva kandidáty s určením, který z nich se umístil při volbě na prvním a který na druhém místě. Představa vedení jednoty byla taková, že jediným kandidátem se měl ve všech diecézích stát František Kovář, a aby byla naplněna ustanovení ústavy, druhý kandidát měl být uveden rovněž, ale jeho no-

41 Tamtéž.

42 Změny ve správě diecéze. *Úřední věstník ČČM*, 1942, č. 1, s. 4.

43 *ÚAM ČČSH*, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky - dodatky, nezpracováno, 1942, oznámení o změně ve složení ústřední rady z 26. 2. 1942.

44 Tamtéž, f. Zápisy z ÚR ČČM, zápis z plenární schůze konané 14. 3. 1942.

45 Tamtéž, zápis z plenární schůze konané 18. 4. 1942. Proti hlasovali J. Lomoz a F. Plechatý.

46 Srov. DVOŘÁK, Josef: *Není-li patriarchy... Český zápas*, 1942, č. 12, s. 90-91.

47 *ÚAM ČČSH*, f. Zápisy z ÚR ČČM, zápis z plenární schůze konané 14. 3. 1942.

minace měla mít význam čestného uznání, nikoli kandidatury.

Zpráva se dotkla také jmen dalších možných kandidátů. Jmenovitě zmiňuje ThDr. Aloise Spisara, který však neměl v úmyslu se do kandidatury zapojit, stejně jako biskup Ferdinand Stibor. Ve hře byl ovšem jiný kandidát, který hodlal kandidovat a očekával, že se mu dostane silného mandátu. Byl jím olomoucký biskup Josef R. Stejskal, který o záměru Jednoty nevěděl a očekával, že navrženým kandidátem bude on sám. V biskupově případě však výbor Jednoty apeloval na jeho setrvání v diecézi a nepouštění se do souboje s jeho kandidátem. *Apelujeme tu na jeho pochopení situace církve. Může arcí nechat tento náš apel nepovšimnut – ač se tomu zdárá uvěřit naše srdce –, ale pak by byl v církvi vyvolán volební boj nad sopkou, na které žijeme, a on by nesl navždy neodčinitelnou odpovědnost za jeho následky, kdož ví, zda ne i za ten, že by v tomto boji byla církev pohřbena.*⁴⁸ Shromáždění duchovenstva se nakonec převážnou většinou 167 ze 172 přítomných vyslovilo pro kandidaturu navrženého Františka Kováře.⁴⁹

Změna situace nastala 7. března 1942 při setkání zástupců brněnského okrsku s členem výboru Jednoty Františkem Roháčem. Někteří členové okrsku projevíli nesouhlas s postupem výboru Jednoty duchovenstva, který nejednal o kandidatuře s Josefem R. Stejskalem. Jedním z farářů bylo navíc naznačeno, že odpor proti kandidatuře Františka Kováře vychází také z dalších diecézí, nejen z Moravy. O dva dny později se František Roháč zúčastnil okrskové schůze v Olomouci, kde opět přednesl stanovisko výboru Jednoty ducho-

František Kovář

Foto: ÚAM ČČSH

venstva, aby jediným kandidátem na patriarchu byl František Kovář. Přítomný biskup Stejskal se následně ohradil proti postupu výboru Jednoty 13. února 1942 a setkání opustil. Olomoucký okrsek poté vyzval výbor Jednoty duchovenstva k zahájení jednání rovněž s jejich biskupem.⁵⁰

Na základě zprávy Františka Roháče o jednání okrskových porad v Brně a Olomouci rozhodl se výbor Jednoty rozeslat všem náboženským obcím podstatnou část své zprávy z 13. února 1942 a vstoupit do jednání s biskupem Stejskalem. Osobní schůzka se uskutečnila v Praze 14. března 1942 za přítomnosti Jana Lomoze a členů výboru Jednoty duchovenstva Arnošta Šimšíka, PhDr. Otto Rutrleho a Františka Roháče. V rozhovoru biskup Stejskal zopakoval, že se cítí být dotčen vyloučením své osoby ze seznamu vážných kandidátů a že přijímá nominaci na

patriarchu. Dále zmínil mravně diskvalifikující námitky, které údajně hovoří proti Kovářově kandidatuře. Dovolával se při tom přímo nebo nepřímo ředitele bohoslovecké koleje Martina Zemana, redaktora Antonína Vinklárka, správce východočeské diecéze Františka Fišery a právního referenta ústřední rady Josefa Dvořáka.⁵¹

Nové jednání, tentokrát už s oběma kandidáty, se uskutečnilo 25. března 1942. Zúčastnilo se ho přes dvacet zástupců všech vnitrocírkevních názorových proudů, kteří se shodli, že oba kandidáti pronesou společný projev k synodám, jež budou o volbě patriarchy jednat. Zároveň vzali na vědomí, že výbor Jednoty duchovenstva trvá na stanovisku vyjádřeném 13. února 1942.⁵²

Jednotou duchovenstva a právním referentem ústřední rady byly vypracovány dva návrhy Jednacího řádu synod CČM, které dala ústřední rada rozmnožit a zaslala je biskupům a pražskému diecéznímu správci, ponechávajíc na jejich vůli, pro který z nich se rozhodnou.⁵³ Návrhy kandidátů zasláné jednotlivými diecézními radami na základě jednání synod byly nakonec následující: diecézní rada v Hradci Králové zvolila 1. Františka Kováře a na 2. místě Ferdinanda Stibora; diecézní rada v Praze 1. Františka Kováře a 2. Jana Lomoze; diecézní rada v Olomouci 1. Josefa R. Stejskala a 2. Františka Kováře; a diecézní rada v Ostravě 1. Františka Kováře a 2. Josefa R. Stejskala.⁵⁴ Ani tyto výsledky však nebyly konečné, neboť biskup, správce církve Ferdinand Stibor, zaslal ústřední radě se zápisem ze synody zároveň pozměněné stanovisko ostravské diecézní rady, kde na 1. místě byl uveden Josef

48 Tamtéž, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, zpráva výboru Jednoty duchovenstva z 13. 2. 1942.

49 Tamtéž, prohlášení výboru Jednoty duchovenstva z 25. 3. 1942.

50 Tamtéž.

51 Srov. HRDLIČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. L. Marek, Brno 2007, s. 277–283.

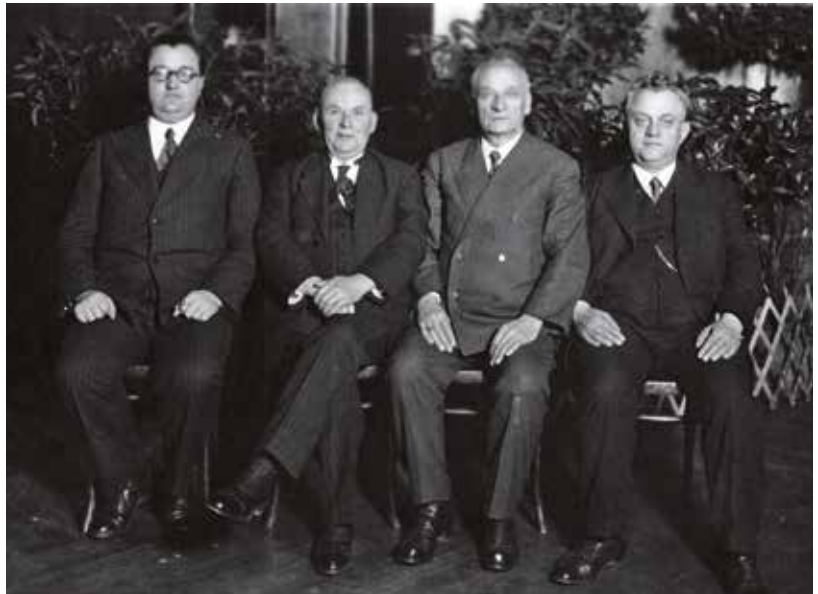
52 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, zpráva Jednoty duchovenstva z 26. 3. 1942.

53 Tamtéž, oznámení místopředsedy ústřední rady J. Stržila adresované jednotě duchovenstva z 19. 3. 1942.

54 Tamtéž, oznámení diecézních rad z dubna 1942; srov. ÚAM ČČSH, f. Zápisy z ÚR CČM, zápis z plenární schůze konané 18. 4. 1942.

R. Stejskal a na 2. Jan Lomoz. Členové diecézní rady svůj pozměněný návrh odůvodnili tím, že František Kovář církvi daleko více prospěje jako profesor a vědec nežli jako patriarcha.⁵⁵

Abychom si učinili jasnější představu, jak synodní jednání probíhala, přiblížíme si detailněji zasedání olomoucké synody duchovních, které se konalo 1. dubna 1942 v Brně. Jednání zahájil biskup Stejskal přečtením společného prohlášení obou hlavních kandidátů na stolec patriarchy (Stejskal – Kovář). V závěru své úvodní řeči pak vyzval duchovní k nestrannému rozhodování. Po běžných procedurálních úkonech byl přečten přípis ústřední rady o zahájení volby patriarchy.⁵⁶ Ještě před samotným hlasováním navrhl duchovní Gustav Hladík, aby se nehlasovalo a na 1. místo byl přímo navržen biskup Stejskal. Jeho návrh byl však jako protiústavní zamítnut. Vedením synody pověřený generální vikář Inocenc Kuchař vyzval přítomné, aby podali návrh na 1. kandidáta. Jako první se o slovo přihlásil farář František Sedláček, který oznámil, že početná skupina moravského duchovenstva jej pověřila, aby na 1. místo nominoval Františka Kováře. Dále rovněž navrhl, aby od volby 2. kandidáta bylo upuštěno. Následně G. Hladík navrhl na 1. místo biskupa Stejskala. Jako další přednesl návrh duchovních brněnského vikariátu jeho předseda Ludvík Vitoslavský, který se rovněž vyslovil pro biskupa Stejskala. Atmosféra v kostele byla velice vzrušená, kandidátská jména dokonce doprovázel hlasitý potlesk. Hlasujícím byli rozdány čisté lístky, které následně označeně vřazovali do připravené urny. Výsledek volby

Biskupové (zleva) Josef R. Stejskal, Gustav Adolf Procházka, Ferdinand Stibor a Stanislav Kordule
Foto: ÚAM CČSH

na 1. kandidáta byl následující: biskup Josef R. Stejskal získal 33 hlasů a František Kovář 30 hlasů. Odevzdány byly navíc dva prázdné lístky. Po volbě 1. kandidáta následovala volba pro 2. místo. Z pléna vzešel od vikáře L. Vitoslavského jediný návrh – na Františka Kováře. V druhém kole získal navržený kandidát 43 hlasů, 22 hlasů bylo neplatných. Po ukončené volbě byly hlasovací lístky v přítomnosti sčítatelů a ověřovatele spáleny.⁵⁷

Kandidáti nepřicházejí v úvahu pro schválení státem

Dne 19. června 1942 učinila ústřední rada oznámení na ministerstvo školství a národní osvěty o obdržení

dvou kandidátů na úřad patriarchy z každé diecéze. V důsledku vyhlášení civilního výjimečného stavu byla volba přerušena a zůstala zatím v tomto stadiu.⁵⁸ Je otázkou, proč své oznámení ústřední rada podala právě den po dopadení sedmi nezlomných československých parašutistů v chrámu sv. Cyrila a Metoděje. Každopádně měla od poloviny dubna dostatek času učinit tak již dříve a byla k tomu několika náboženskými obcemi také vyzývána.⁵⁹ Výnos říšského protektora o zrušení civilního výjimečného stavu vešel v platnost 3. července 1942 s účinností od 19 hodin. Překážka, na kterou se ústřední rada odvolávala, tedy pomínula. Konkrétní jména kandidátů na post patriarchy však byla na

55 Tamtéž, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, upravený návrh ostravské diecézní rady ze 7. 4. 1942.

56 Synoda jednala podle řádu zpracovaného Josefem Dvořákem.

57 ÚAM CČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky – dodatky, nezpracováno, 1942, zápis ze synody duchovních olomoucké diecéze z 1. dubna 1942.

58 Tamtéž, zpráva o průběhu voleb na patriarchu adresovaná ministerstvu školství a národní osvěty z 19. 6. 1942.

59 V květnu a červnu 1942 vyzvali ústřední radu ohledně neodbalování volby patriarchy duchovní blatenského okrsku, rada starších v Přibrami či na Zbraslavi.

ministerstvo školství a národní osvěty odeslána až 27. července 1942.⁶⁰ Odpověď spolusignovanou ministrem Emanuelem Moravcem vedení církve obdrželo až 29. ledna 1943. Stálo v ní, že ani jeden z kandidátů nepřichází v úvahu pro obsazení úřadu patriarchy.⁶¹ Samotný František Kovář si k celé záležitosti do svých deníkových záznamů zapsal: *Zemřel patriarcha Procházka. Ze synod kandidátem na 1. místě. Volba nekonána, poněvadž podle sdělení min. škol. žádný z navržených (Kovář - Stejskal - Lomoz) nepřichází v úvahu pro případné schválení státem.*⁶²

Ústřední rada vzala na své schůzi v únoru 1943 oznámení na vědomí a volba patriarchy tak byla až do skončení války de facto zastavena. Není tedy pravdou, jak se uvádí v literatuře, že volba byla zastavena již v roce 1942 a že významný podíl na tom měl Josef Dvořák.⁶³ Jak vyplývá z primárních pramenů, vedení církve s volbou sice nikterak nespěchalo, ale popud k jejímu zastavení vyšel jednoznačně ze strany MŠNO. Jiné výklady, které po válce předkládal např. předseda Ústřední národní správy (ÚNS) ČČS ThDr. Miroslav Novák, se zkrslujícími tvrzeními a polopravdami spíše snažily obhájit revoluční a neústavní převzetí moci v ČČS(H) národními správci.

Církev si můžeme zničit jedině sami

Do dění v církvi totiž žel stále více zasahovalo politické smýšlení jednotlivých názorových skupin, kdy zejména

na levicově vyhraněná část Jednoty duchovenstva, reprezentovaná jejím tajemníkem Františkem Hubem a členem výboru Františkem Roháčem, usilovala o získání vlivu a co nejpevnější pozice, kterou hodlala využít po válce. *Jeden lidský věk, jedna dějinná éra našeho rodu spěje ke svému konci. Lidstvo bojuje o novou formu svého života. [...] Kdo má jenom trochu citlivosti pro toto zrání budoucnosti, nemůže si neuvědomovat, že běží také o sám osud křesťanství. Plní se dnes reservoáry církevního náboženství, takovou zásobou duchovních a mravních energií, aby ve chvíli, kdy osudové rozhodnutí položit církvím svoji výzvu projevily se jako zřídla mravních sil, schopných tvořivě se zúčastnit budování nového světa a nového života?*⁶⁴

K tomu jí napomáhalo určité bezvládní, které nastalo státním neuznáním volby východočeského biskupa a posléze i patriarchy, což zapříčinilo kumulaci čelných funkcí mezi úzkým okruhem osob z vedení církve, jejichž pohled na poválečné uspořádání církevních, společenských a politických poměrů byl diametrálně odlišný. Plán Jednoty duchovenstva tedy systematicky směřoval k převzetí vedoucích pozic v církvi. *Spočíval v jádru v tom, že ihned po konci války mělo být výborem Jednoty duchovenstva svoláno manifestační shromáždění duchovních a laických zástupců náboženských obcí. Na tomto shromáždění měl být přednesen materiál svědčící o povaze vedení církve a tvůrci oligarchické správy církve vyzváni ke složení úřadů. V případě, že by odmítli, měla být nastoupena cesta otevřeného odporu*

František Hub

Foto: NA

*proti nim v jejich církevních funkcích.*⁶⁵ Jedním z důvodů, proč k výše nastíněnému řešení nedošlo, byla ideová krize uvnitř vedení Jednoty duchovenstva, konkrétně mezi tzv. biblicko-teologickou skupinou (Z. Trtík, O. Rutrle a F. Moc) a její prokomunisticky orientovanou částí, která nakonec zvolila řešení ještě radikálnější, spočívající v uchopení předních míst v církvi formou ustavení ÚNS ČČS.⁶⁶ Až postupem let, kdy začal tlak ateistického režimu stále více dopadat také na nekatolické církve, si začala stále větší část ČČS(H) připomínat slova prvního patriarchy Karla Farského, která adresoval zejména do řad duchovenstva, *že církev nemůže nikdo zničit, pakliže si ji nezničíme my sami.*

60 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky - dodatky, nezpracováno, 1942, zpráva o kandidátech na patriarchu adresovaná ministerstvu školství a národní osvěty z 27. 7. 1942. Odeslání návrhu pražské diecéze mělo být podle výše zmíněného usnesení ústřední rady odloženo, ale nakonec byl návrh odeslán společně s ostatními.

61 Tamtéž, oznámení MŠNO adresované ústřední radě z 29. ledna 1943.

62 Archiv autora, životopisné poznámky F. Kováře z roku 1942 (nepaginováno).

63 Srov. HRDLIČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře*, s. 281.

64 ÚAM ČČSH, f. Korespondence dr. Gustava A. Procházky - dodatky, nezpracováno, 1942, zpráva výboru Jednoty duchovenstva z 13. 2. 1942.

65 Archiv pražské diecéze ČČSH, f. ÚNS ČČS, nezpracováno, zpráva Fr. Roháče o vzniku a činnosti ÚNS ČČS z června 1946.

66 Více JINDRA, Martin: Kalich, srp a kladivo? Zneužití institutu národní správy na příkladu ČČS(H) v komparaci s poválečným děním v České pravoslavné eparcii. *Paměť a dějiny*, 2013, roč. VII, č. 2, s. 24-38.